

АРХЕТИПОВЫЯ ВОБРАЗЫ І ПЕРШАПАНЯЦІ Ё МІФАЛАГІЧНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ ТАЦЦЯНЫ ШАМЯКІНАЙ

Я. А. Гарадніцкі

*Доктар філалагічных навук прафесар,
Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, вул.
Сурганава, 1, корп. 2, 220072, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь, jaharad@mail.ru*

Прадметам аналізу з'яўляецца ўклад Т. Шамякінай у развіццё беларускага міфалагазнаўства як аднаго з перспектывных напрамкаў літаратуразнаўчых і культуразнаўчых даследаванняў. Навуковыя пошукі Т. Шамякінай сканцэнтраваны ў асноўным на сумежжы літаратуразнаўства, культуралогіі і міфалогіі і, такім чынам, маюць інтэрдысцыплінарны характар. У яе манаграфіі «Беларуская класічная літаратура і міфалогія» (2001) сувязі міфалогіі і літаратуры даследуюцца шматбакова і аналітычна, з выкарыстаннем багатага фактаграфічнага матэрыялу. Галоўная мэта даследчыцы – паказаць, як міфалагемы, сімвалы і архетыпы, якія былі ўласцівы калектывнай свядомасці на працягу многіх стагоддзяў, мадыфіцыруюцца і аказваюць уплыў на літаратурную творчасць розных гістарычных эпох. Т. Шамякіна вылучае асобна беларускую літаратурную класіку, на якую, па яе меркаванні, міфалогія зрабіла найбольш прыкметнае ўздзеянне. У яе працах паэтыка Я. Купалы, Я. Коласа, М. Гарэцкага, М. Багдановіча і іншых аўтараў разглядаецца ў сувязі з міфапаэтычным светабачаннем і выяўленнем духоўнага вопыту, назапашанага папярэднімі пакаленнямі.

Ключавыя словы: Таццяна Шамякіна; архетыповыя вобразы; міфалагічная карціна свету; міфалагемы; сімвалы.

Даследаванні ў галіне міфалогіі – адзін з асноўных напрамкаў навуковай дзейнасці доктара філалагічных навук, прафесара Таццяны Іванаўны Шамякінай. У гэтай сферы ёй зроблена надзвычай шмат, створаны грунтоўныя працы, у якіх сусветная і беларуская міфалогія разглядаюцца як важны фактар уплыву на літаратурную творчасць. У сучасным айчынным літаратуразнаўстве ўклад Т. Шамякінай у распрацоўку праблемы «міфалогія і літаратура» важкі і грунтоўны.

Сувязь міфалогіі з прыгожым пісьменствам найбольш яскрава праяўляецца, на думку даследчыцы, на прыкладзе класічнай літаратуры. Невыпадкова адна з яе манаграфій мае назву «Беларуская класічная літаратура і міфалогія» (2001). Падкрэсліваючы адзінства чалавека і свету ў міфалагічным светаўспрыманні старажытнасці, Т. Шамякіна заўважае, што ў новы час гэтае адзінства пачынае разбурацца. «Сучаснае мысленне як бы раздвоілася: асобна душа чалавека і асобна свет. На жаль, і сучаснае мастацтва адлюстроўвае гэта драматычнае раз'яднанне». Увагу навукоўцы прыцягвае досвед класічнай літаратуры, паколькі яна лічыць,

што «класічная беларуская літаратура эпохі нацыянальнага Адраджэння мела яўную тэндэнцыю да сінтэзу...» [1, с. 16].

Характарызуючы адметнасць беларускай міфалогіі, якая, як і іншыя міфалогіі свету, такая ж старажытная, Т. Шамякіна адзначае, што яна ў цэласным выглядзе да нашага часу не захавалася, паколькі пісьмовых сведчанняў пра яе няма. Як лічыць даследчыца, «мы можам рэканструяваць беларускую міфалогію фактычна толькі на аснове фальклору, мовы і этнаграфіі, а таксама ў параўнанні з міфамі іншых народаў, асабліва індаеўрапейскіх» [1, с. 18].

Менавіта фальклор, на думку Т. Шамякінай, з'яўляецца найважнейшай крыніцай ведаў пра міфалагічную свядомасць і міфалагічныя архетыпы старажытнасці. Менавіта ў ім знайшлі ўвасабленне шматлікія вобразы, якія пэўным чынам суадносяцца з касмаганічнымі ўяўленнямі міфалагічнага светабачання. Т. Шамякіна звяртае ўвагу найперш на прастора-часавыя архетыпы міфалогіі беларусаў як на «надзвычай цікавы і зусім малараспрацаваны аспект нашай культурнай спадчыны» [1, с. 18].

Разглядаючы сакральную прастору міфалагічнага светабачання, даследчыца падкрэслівае вялікае значэнне, якое надавалася сімволіцы Цэнтра і Перыферыі. «Свяшчэнная гара, дзе сустракаюцца Неба і Зямля» увасабляла сабой у свядомасці старажытных людзей цэнтр Сусвету. У беларусаў такім сімвалічным адпаведнікам быў курган, «неад'емная частка беларускага раўніннага ландшафту». Т. Шамякіна выказвае цікавае меркаванне аб тым, што магло паслужыць падставай для сакралізацыі гэтага топама: «На нашу думку, – адзначае яна, – курган – выратаванне сярод вады, пакінутай пасля таяння ледавіка» [1, с. 20].

Наогул, трэба адзначыць, што Таццяна Іванаўна вельмі крэатыўна ставіцца да даследавання міфалагічнай спадчыны, сувымяраючы часта ўяўленні старажытнасці з сучаснымі навуковымі адкрыццямі. Так, гаворачы пра іншасвет («трыдзевятае царства») у казках як адзнаку міфалагічнага ўяўлення пра Сусвет, яна згадвае ў гэтай сувязі адкрыццё фізікамі антырэчыва, рэлятывісцкія хуткасці сучасных навуковых тэорый, якія пэўным чынам стасуюцца і да імгненых перамяшчэнняў герояў у казачнай прасторы. Суадносячы міфалагічны цыклічны час з часам гістарычным, Т. Шамякіна заўважае, што ідэя цыклічнасці, звароту да першапачатковага стану характэрна і для сучасных тэорый астрафізікі, якімі апісваюцца выбуховыя працэсы ў космасе, разлітанне галактык і іх вяртанне ў стан маналітнай цэласнасці.

У шматмерным ракурсе разглядаецца Т. Шамякінай архетып *дарога*, які паўстае як спосаб асваення прасторы, пераадолення перашкод, пранікнення ў іншасвет. На шляху героя сустракаюцца рознага кшталту

перашкоды, такія як мост (даследчыца згадвае Калінавы мост у казках), пад'ём або спуск па лесвіцы або вяроўцы, праз яму або калодзеж. Такім чынам герой пераходзіць з адной прасторы ў іншую, патрапляючы на неба, зямлю і ў падзем'е. Рэкі таксама маюць вялікае значэнне ў сістэме прасторавых архетыпаў. Т. Шамякіна падкрэслівае: «Рака звязана з ідэяй лёсу. У казках яна – заўсёды шлях у іншасвет» [1, с. 31].

У манаграфіі «Беларуская класічная літаратура і міфалогія» Т. Шамякіна разглядае выкарыстанне міфалагічнай вобразнасці, пачынаючы з самых ранніх твораў старажытнай літаратуры. У агульным помніку ўсходнеславянскага пісьменства славутым «Слове пра паход Ігаравы» прадметам аналізу становіцца з'ява ваўкалацтва, або шырэй: пярэваратніцтва. Даследчыца заўважае, што ў творы ўласціваць пераўвасаблення належыць не толькі Усяславу, але і іншым персанажам. Яна выбудоўвае градацыю, адпаведна якой атрымоўваюць характарыстыку здольнасці пераўвасаблення трох персанажаў «Слова» – Баяна, Усяслава і Ігара: «У цэлым усе тры персанажы, – адзначаецца ў кнізе Т. Шамякінай, – валодаючы трыма сферамі быцця (вадой – хтанічнай сферай, зямлёй і паветрам), уяўляюць як бы тры іпастасці ваўкалацтва, прычым Усяслаў здольны трансфармаваць матэрыю (змяняючы сваё цела) і пераадольваць рэальную прастору; Ігар, падобна кожнаму персанажу чароўнай казкі, ажыццяўляе пераход з іншасвету ў рэальную прастору (як і ў фальклоры, мяжой з'яўляецца рака); Баян лунае ў створаным ім самім свеце фантазіі (сёння мы казалі б – у віртуальнай прасторы)» [1, с. 37].

Т. Шамякіна ўважліва аглядае стасункі з міфапаэтычнай спадчынай ва ўсе перыяды гісторыі літаратуры, акцэнтуючы адметнасці, характэрныя для кожнага з іх. У творчасці беларуска-польскіх рамантыкаў першай паловы XIX ст. даследчыца вылучае іх натурфіласофскія погляды, што грунтуюцца на цікавасці да так званай ніжэйшай міфалогіі. Аналізуючы аповесць Я. Баршчэўскага «Шляхціц Завальня», яна заўважае, што хоць міф для пісьменніка і выступае ўжо ў якасці прыёму, аднак кніга прасякнута духам язычніцкага мінулага, а яе вобразы сведчаць пра «народнае ўсведамленне прыроды і душы». Якраз чалавечую душу даследчыца лічыць «цэнтральнай міфалагемай у Баршчэўскага» [1, с. 50]. Найбольш яскрава яна ўвасоблена ў вобразе Плачкі. Кранаючыся матыву ваўкалацтва, пярэваратніцтва, які адыгрывае значную ролю ў аповесці Я. Баршчэўскага, Т. Шамякіна знаходзіць тут пэўнае падабенства з «Словам пра паход Ігаравы», збліжаючы такім чынам два творы вельмі аддаленых адна ад адной гісторычна-культурных эпох.

У навуковых працах Т. Шамякінай можна сустрэць супастаўленні з'яў беларускай літаратуры з аналагічнымі з'явамі ў сусветнай літаратуры.

Кампаратывістычны падыход даследчыцы заўсёды вызначаецца арыгінальнасцю, выяўленнем і акцэнтацыяй сутнасці тыпалагічных сыходжанняў. Звяртаючы ўвагу на эпізод у «Тарасе на Парнасе», дзе галоўны герой ляціць у яму і, разам з тым, апынаецца на гары, дзе месцяцца антычныя багі, Т. Шамякіна параўноўвае яго з тым, як гераіня аповесці Л. Кэрала «Аліса ў краіне цудаў» таксама ляціць у прорву і трапляе ў іншасвет. Гэтую сітуацыю даследчыца супастаўляе таксама з эпізодам у адным з твораў М. Сервантэса.

Т. Шамякіна прымяняе параўнальны аналіз і пры супастаўленні характэрных рыс хранатопу ў творчасці беларускіх класікаў пачатку ХХ ст. Я. Купалы, Я. Коласа, М. Гарэцкага, М. Багдановіча. Па-рознаму, напрыклад, у залежнасці ад светапоглядных уяўленняў і мастацка-стылявых прыярытэтаў Купала і Колас увасабляюць архетып лесу. У Купалы, як падкрэслівае даследчыца, «лес – чужая прастора, напоўненая істотамі, у многім варожымі чалавеку, <...> аналаг іншасвету, у якім жывуць душы памерлых, што не трапілі на неба» [1, с. 78]. Такая міфалагічная карціна свету адпавядае рамантычнаму светаадчуванню паэта. Колас, наадварот, успрымае архетып лесу як «гарманізуючы пачатак у свеце». Звяртае Т. Шамякіна ўвагу і на яшчэ адзін найважнейшы архетып нацыянальнай міфалогіі, які займае істотнае месца ў творчасці Коласа: «У зборніку “Казкі жыцця”, – адзначае яна, – літаральна пануе культ вады...» [1, с. 97].

У навуковых і навукова-папулярных працах Т. Шамякінай, у прыватнасці, у разгледжанай намі манаграфіі «Беларуская класічная літаратура і міфалогія», выяўлена гісторыя ўзаемадзеяння міфапаэтычнай і мастацкай свядомасці і вобразнасці ў шырокай гістарычнай перспектыве. Выдатная даследчыца беларускай міфалогіі кіруецца мэтай паказаць нязменнае, актуальнае значэнне міфа як крыніцы мастацкіх ведаў пра свет. «Міф, – як пераканаўча даводзіць яна, – адна з самых складаных рэальнасцей культуры, яго можна вывучаць, інтэрпрэтаваць у шматлікіх і ўзаемадапаўняльных аспектах, таму што немагчыма даць яму адно дакладнае, вычарпальнае азначэнне. Міф – максімальна абагульнены вопыт, праяўлены праз сістэму вобразаў і перададзены ў традыцыі. У ім сплаўлена ў адно пазнанне і творчасць, ён звяртаецца да першавытокаў літаральна кожнай з’явы і прадмета ў свеце і заснаваны на адзінстве Космасу ва ўсіх яго элементах» [1, с. 3].

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Шамякіна Т. І.* Беларуская класічная літаратура і міфалогія. Мінск: БДУ, 2001.